



International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 5, Issue 4, December 2017, p. 777-786

Received	Reviewed	Published	Doi Number
27.10.2017	28.11.2017	25.12.2017	10.18298/ijlet.2174

Teaching Turkish in Light of Linguistic Concepts

Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER¹

ABSTRACT

During the teacher training as well as teaching to primary school students, linguistics and data gained by linguistics are not given enough attention in teaching the mother tongue of Turkish. The aim of this work is to show how the concepts contained in linguistic theory concretely can take place in the mother tongue of Turkish education. In linguistics, which have become a science branch with F. De Saussure producing new theories on language by conducting examinations from different angles since the 19th century, the purpose is to describe the language. In this context, certain concepts describing the language with various aspects used in and emerging from General Linguistics, European Structuralism, American Structuralism, Producer Transformational Grammar, Pragmatics and Theories of Enunciation are being exemplified in a concrete way. These examples are expected to help in Turkish textbooks, activities, and teaching materials. In addition, it has been thought that this study will help candidates of Turkish teachers in approaching linguistics in a more concrete way and understanding the requirements of linguistic in language teaching.

Key Words: Linguistic, Teaching Turkish, linguistic theories, linguistic concepts.

Dilbilim Kavramları Işığında Türkçe Öğretimi

ÖZET

Ana dili olarak Türkçe öğretiminde hem öğretmen yetiştirme hem de ilköğretim öğrencisi yetiştirme anlamında dilbilime ve dilbilimin elde ettiği verilere yeterince önem verilmemektedir. Oysa gelişmiş ülkelerdeki ana dili eğitimine bakıldığında dilbilimden ve verilerinden sıkça yararlanılmaktadır. Yapılan çalışmada da bu eksikliği gidermek adına dilbilim kuramlarında yer alan kavramların ana dili olarak Türkçe öğretiminde somut olarak nasıl yer alabileceğini ve zaten yer aldığını göstermek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda F. De Saussure ile bir bilim haline gelen ve 19. yy. itibarıyla kuramlar üzerine yeni kuramlar üreterek dili farklı açılardan betimleyen Genel Dilbilim Ders Notları, Avrupa Yapısalcılığı, Amerikan Yapısalcılığı, Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi, Edimbilim ve Sözceleme Kuramları'nda kullanılan ve bu kuramlarla ortaya çıkan bazı kavramların Türkçe öğretiminde kullanımı somut bir şekilde örneklendirilerek verilmiştir. Bu örneklerin Türkçe ders kitaplarına, etkinliklere, öğretim materyallerine yardımcı olacağı öngörülmektedir. Ayrıca çalışmanın Türkçe öğretmen adaylarının dilbilime daha somut bir şekilde yaklaşmasına ve dilbilimin dil öğretimindeki gerekliliğini anlamalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, Türkçe öğretimi, dilbilim kuramları, dilbilimsel kavramlar.

¹ Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, nilaynilaycaglayan@gmail.com

1. Giriş

En yalın tanımıyla dilin bilimsel yönden incelenmesi anlamına gelen dilbilimin ana araştırma nesnesi ve alanı dildir. Dil öğretimi de dilbilimin önemli ilgi alanlarından biri olagelmıştır. Dilbilimin ürünleri, verileri ve katkıları olmadan dil öğretimini düşünmek olanaksız gibidir (Enginarlar, 2006:151). 19. yüzyılda modern dilbilimin kurucusu kabul edilen Ferdinand De Saussure, (Akt. Vardar, 1998) “dil göstergesini uzlaşımsal bir dizge olarak tanımlamaktadır”. Bu söz, Saussure’ün dilbilim kuramının temel önermesini teşkil ettiği gibi ana dili öğretiminin de gerekçelerini oluşturmaktadır. Dil, konuşulduğu toplumu oluşturan bütün bireylerin üzerinde uzlaştığı (anlaşmaya vardığı) bir dizge yani sistemdir. Uzlaşım niteliği taşıyan bir sistem ancak sistemli bir yaklaşımla öğrenilebilir. Ana dili eğitim programları genel anlamda bu işlevi yerine getirmektedir. Oysa ana dili eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalarda dilin dizgesel yönünü oluşturan ses, anlam, biçim ve söz dizimi özelliklerinin dil öğretimine yeterince yansıtılmadığı görülmektedir (Onan, 2009: 83). Aksan (2004)’ın da belirttiği gibi halen ana dili öğretimi çalışmalarıyla birlikte Türk dili çalışmalarının da yurt dışında ve bizde, bugüne dek genel olarak dilbilim temeline oturtulmadığını, yeni gelişmelere, yeni görüş ve akımlara gereğince ayak uydurulamadığını söyleyebiliriz.

Türkçe Öğretmenliği Programı da bu açıdan incelendiğinde dilbilimsel verilerden yararlanılmak istendiği görülmektedir. Ancak ders adları ve içerikleri geleneksel yaklaşımlarla oluşturulduğu için kullanılan veriler dilbilimle ilişkilendirilememektedir (Börekeçi, 2009: 423). Mevcut programda dilbilime ilişkin yalnızca 3 kredilik “Genel Dilbilimi” dersi yer almaktadır. Hiç kuşku yok ki dil ve edebiyat eğitimi gerçekleştirecek olan öğretmen adaylarının genel dilbilim dersi almaları olumlu bir gelişmedir (Börekeçi, 2009: 425). Ancak bu derste dilbilime ilişkin verilenlerin kuramsal boyutta kalması ve Türkçe eğitimi üzerinde somutlaştırılmaması öğretmen adaylarının dilbilim ve dil öğretimi ilişkisini kuramamasına neden olmaktadır.

Nitekim Özkan (2012)’ın yaptığı “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Alan Bilgisi Derslerinin İşlevselliği ile Derslerin İçerik, Materyal ve Teorik Uygulama Dağılımlarının Yeterliliğine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” başlıklı çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının Genel Dilbilimi dersi içeriğine dönük olumsuz algısının olduğu bulgulanmıştır. Yine Güneşli ve Küçükavşar (2011)’ın yaptığı Türkçe öğretmeni adaylarının dilbilim ve dilbilgisi kavramlarına ilişkin algılarına dair yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının dilbilimle ilgili Türkçe yazılmış alanyazından haberdar olmadıkları, dilbilim ve dil bilgisi farkını içselleştiremedikleri ve dilbilim alanıyla ilgili önemli ölçüde bilgi eksikliklerinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu doğrultuda belirtilen eksikliği gidermek adına, F. de Saussure ile bir bilim haline gelen ve 19. yy. itibariyle kuramlar üzerine yeni kuramlar üreterek dili farklı açılardan betimleyen Genel Dilbilim Ders Notları, Avrupa Yapısalcılığı, Amerikan Yapısalcılığı, Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi, Edimibilim ve Sözceleme Kuramları’nda kullanılan ve bu kuramlarla ortaya çıkan bazı kavramların ana dili olarak Türkçe öğretiminde kullanımı somut bir şekilde örneklendirilerek verilecektir.

2. Dilbilim Kavramları ve Türkçe Öğretiminde Somutlaştırılması

2.1. Dizge (Sistem) Kavramı

F. de Saussure'ün dile bakışındaki en önemli kavramlardan biri olan dizge (sistem) kavramı, bir dizgede tek başına ele alınan ögenin bir anlam kazanmadığını ancak diğer ögelerle birlikteyken bir anlam ve değer kazandığını ifade eder. Dizgenin bir bütün olarak değeri her zaman tek tek ögelerin değerinden daha fazladır (Aksan, 1997). Bu bağlamda Türkçe öğretiminde yer alan sözcük öğretimi ve dil bilgisi öğretiminde dizge kavramına ilişkin örneklere sıkça yer verilebileceği söylenebilir.

MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı (2017)'nda, kelime öğretiminin tek başına değil metnin bağlamından hareketle öğretilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yapılan bu ifade, dizgeye ve sözcük anlamının dizgedeki değerine işaret etmektedir. Aksi takdirde metinlerde geçen sözcüklerin anlamları metinden bağımsız bir şekilde bulunmaya çalışıldığında, sözcüğün dizgedeki anlamından farklı bir anlamın da çıkarılması mümkündür.

Örneğin "yer" sözcüğünü tek başına ele alıp da öğrencilere anlamını sorduğumuzda pek çok anlam çıkarılabilir: *mekân, ayakla basılan taban, makam, önem* vb. anlamlar akla gelebilir. "Yer" sözcüğünün anlamını belirleyebilmek için nasıl bir bütün içerisinde yer aldığını bilmek ya da dizge içerisindeki diğer ögelerle olan ilişkisini bilmek gerekmektedir. Bu anlamda Türkçe öğretiminde dizge kavramı, sözcük öğretiminde sözcüğün gerçek değerini bulması açısından önem arz etmektedir.

Dizgenin önemini, Türkçe öğretiminde yalnızca sözcükler üzerinden değil, ekler (biçimbirimler) açısından da ele alabiliriz.

Örneğin "Evim boyandı." ve "Arabam boyandı." tümcelerinde 1. tekil kişi eki olan aitlik ekleri, ses-yapı ilişkileri açısından dizge içerisinde farklılık sergilemektedir. Sezdirme yoluyla dil bilgisi öğretimi yaklaşımını ele alan Türkçe öğretiminde, biçimbirimlerin ses özelliklerinin değişiminin dizge içerisindeki örneklerle sergilenmesi doğrudan dizgenin işlevine işaret etmektedir.

Sözdizimi açısından da dizgenin önemini vurgulamak adına şu örnek verilebilir:

"Bugün ben yemek, o ise temizlik yaptı." tümcesi öğrencilere verilerek buradaki dizimsel eksikliğin ne olduğu sorulabilir. Bu doğrultuda tümceye bakıldığında dizgedeki yüklem olmayışından kaynaklı bir eksikliğin olduğu söylenebilir. Yapılan bu çalışma da dizgenin önemini fark ettirmeye dönük bir etkinlik olacaktır.

2.2. Dizisel-Dizimsel İlişkiler (Eksenler) Kavramı

Saussure, Genel Dilbilim dersleri ile dil göstergesinin çizgiselliğini de ortaya koymuştur. Dil göstergesinin çizgisel özelliğini, dizimsel ve dizisel ilişkiler içinde açıklamıştır.

Dizimsel ilişkiler (bağıntılar) bir yapı, yani bir dizim oluşturmak için bir göstergenin kendinden önceki ve sonraki göstergelerle kurduğu ilişkiyle tanımlanır. Örneğin "genç" sıfatı, "genç kız" dizimindeki kız sözcüğüyle dizimsel ilişki içindedir. Yine /l/ sesbirimi, /k/ ve /z/ sesbirimleriyle aynı ilişki içindedir. Dizimsel ilişkiler dilin yatay ekseninde, konuşma zincirindeki göstergelerin bitişiklik ilkesiyle bir araya gelmesinden kaynaklanır. Böylece, Türkçe konuşan biri "genç kız" diyebilir; ama bu dizime başka

göstergeler de ekleyebilir. Genç kız seviyor./ Genç kız elbiseleri çok seviyor./ Genç kız kırmızı elbiseleri çok seviyor. Kısacası, dizimsel eksen tümcenin ortaya çıktığı yatay eksenidir. Sözcükler ve dizimler birbirine sözdizimsel kurallara göre bağlanır (Kıran ve Kıran, 2006: 126).

Saussure, Genel Dilbilim derslerinde, bütün dillerde dizimsel eksenin olduğunu ifade etmektedir. Dil bilgisi öğretimi aslında dizimsel eksendeki kuralların öğretimidir. Bu kurallar aynı zamanda, yazma eğitimi de doğrudan ilgilendirmektedir. Yazma eğitimi açısından bakıldığında, bir cümledeki anlatım bozukluklarının önemli bir kısmı dizimsel eksendeki kurallara uyulmamasından kaynaklanmaktadır (Onan, 2012: 240). Yazma eğitiminde tümce düzeyinde yazma becerisine sahip öğrencilere dizimsel eksende yazmaya dönük çalışmalar yaptırılması öğrencilerin metnin temel ögesi olan tümceyi oluşturmayı öğrenmesinde yardımcı olacaktır. Aşağıdakine benzer bir örnek vererek öğrencinin yatay eksendeki öğelerin dizilimini sözdizimsel açıdan anlamlı ve mantıklı bir şekilde genişletmesi daha uzun tümceler üretmesini sağlayacaktır. Aynı şekilde yapılacak bu çalışma konuşma becerisinin gelişmesinde de yardımcı olacaktır.

Örnek: “**Geldim.**” tümcesine sıralı bir şekilde 5 farklı sözcük/sözcük grubu ekleyerek tümceyi genişletiniz.

Ben geldim./ Ben eve geldim./ Ben eve koşarak geldim./ Ben eve koşarak çantayla geldim./ Ben eve koşarak elimde çantayla geldim.

Ya da karışık olarak verilmiş sözcüklerden anlamlı ve mantıklı bir tümce oluşturulmasını istemek de dizimsel ekseni genişletmeye dönük bir çalışma olacaktır.

Örnek: *koşarak/küçük/okula/çocuk/çantasıyla/gitti/elinde*

Yukarıda verilen sözcükleri anlamlı ve mantıklı bir tümce oluşturacak şekilde sıralayınız.

Küçük çocuk elinde çantasıyla koşarak okula gitti.

Saussure’ün açıklık getirdiği bir diğer eksen ise dizisel eksenidir. Dizisel bağıntılar aynı işlevi yüklenen eş değer dil göstergeleri arasındaki değişim ilişkileriyle tanımlanır. Bu ilişkiler düşey eksen de alır, buna seçme ekseni de denir. Yazar ya da konuşucu bir tümcede aynı yerde bulunabilen sözcük bütününden ya da dizininden bir sözcük seçer. Bu sözcüklerin, birbirlerinin yerlerine geçebilmeleri için aynı dilbilgisel sınıfa ait olmaları ve anlamlarının tümcenin anlamıyla bağdaşması gerekir (Kıran ve Kıran, 2006: 127).

Yazmak ve konuşmak, seçmek ve seçtiklerini birleştirmektir. Bir anlam üretmek için konuşan ya da yazan kişi çift seçim yapmak zorundadır. Öncelikle kendisine en uygun gelen göstergeleri ve terimleri seçmelidir; bunların içinden de, gereksinimine, amacına uyanları seçebileceği çeşitli sözcüklerden yararlanabilir. Sonra bu sözcük ve terimleri, söz konusu dilin sözdizimi kurallarına uyararak niyetini en iyi açıklayacak biçimde onları karıştırmalı ve düzene koymalıdır. Bu durumda seçme işleminden sonra birleştirme işlemi gelir. Seçilmiş terim ya da sözcüklere *dizi*, bu terim ve sözcüklerin birleştirilmesine *dizim* denir. Konuşan ya da yazan özne, özellikle konuşurken çok kısa süre içinde yaptığı için, çoğunlukla bu iki işlemi birbirinden ayıramaz (Kıran ve Kıran, 2006: 127-128). Yapılan bu açıklamalar

doğrultusunda dil bilgisi öğretiminde sözcük türlerinin sezdirimi için dizisel ekseninde yaptırılacak etkinlikler öğrencilerin sözcük türlerini daha iyi kavramasında yardımcı olacaktır.

Örnek:

İri adam kırmızı kutuları kaldırdı.

Öğrencilere yukarıda yer alan tümcedeki altı çizili sözcüklerin yerine farklı hangi sözcüklerin gelebileceğinin sorulması da aslında dizisel ekseninde yapılan bir çalışmadır.

Sarışın adam büyük kutuları taşıdı.

Bu etkinlik sözcük türlerinin görevlerini sezdirmek adına tek tek sözcük türlerine göre yaptırılacağı gibi yukarıdaki gibi bir tümce halinde de yaptırıldığında hem dizisel hem de dizimsel ilişkiye dönük bir çalışma olacaktır. Ayrıca yapılan bu etkinlik, öğrencilere sözlü olarak da yaptırılabilir.

2.3. Dağılım Kavramı

Dağılım bir sesbirimin, anlambirimin ya da dizimin değişik kullanım ya da bağlamlardaki çevrelerinin tümüdür. Dağılım kavramı, dağılımsal dilbilimin temelinde yer alır. İki birim aynı bağlamlarda gerçekleşirse, aynı dağılım sınıfına girdikleri, aynı ulama bağlandıkları, dağılım açısından eş değer oldukları söylenir (Vardar, 2002: 64). Bu anlayışa göre her birimin kendine özgü bir dağılımı vardır ve dağılım çözümlemesi yoluyla sözcüklerin tümcedeki yerleri ya da belli eklerin eklenebileceği sözcük türleri belirlenebilir (İmer vd., 2011: 78).

Örneğin –AcAk ekinin Türkçede hangi görevde olduğunu belirlemek adına ya da sıfat fiil eki ile gelecek zaman eki olarak farklı kullanım durumlarındaki dağılımlarına bakarak ekin görevi hakkında bir yargıya varılması aslında dağılımın incelenmesidir. /Yakacak odun/ ve /Odun yakacak/ örneklerinde –AcAk eki eyleme gelmiş ancak ilk örnekte kendisinden sonra isim, ikinci örnekte ise kendisinden önce isim gelmiştir. Bu anlamda –AcAk ekinin farklı örneklerdeki dağılımlarına yani ekten önce ve sonra gelen sözcük ve sözcük gruplarına bakıldığında –AcAk ekinin Türkçede hangi durumlarda hangi görevde kullanıldığı sonucuna ulaşılması –AcAk ekinin dağılımının belirlenmesidir.

Örnek:

Ev-im Ev-im-ler Ev-ler Ev-ler-im

Yukarıdaki örnekte de çoğul ekinin ve iyelik ekinin kullanımına dair dağılım biçimleri sunulmaktadır. Örnekten hareketle iyelik eklerinin çoğul ekinden sonra geldiği sonucuna ulaşılabilir. Dağılıma ilişkin verilen bu örnekler, ezbere dayalı sıfat, isim, iyelik eki vb. öğretimi yerine çeşitli örneklerde dağılımların incelenmesi ile öğrencilerin kuralları kendilerinin koymasında yardımcı olabilir.

2.4. Derin Yapı- Yüzey Yapı Kavramları

Chomsky, her tümce için bir derin yapı bir de yüzey yapının bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Derin yapı, tümcenin temelinde bulunan bütün anlam öğelerinden oluşmuş anlam yapısıdır. Bir başka

deyişle, tümcenin içeriği ve tümcede yer alan mantıksal soyut yapıdır. Yüzey yapı ise, derin yapıda var olan anlamın açıklanış biçimi, sese, sözcüklere dökülerek gerçekleştirilmesidir (Aksan, 2007:133-134).

Onan (2015), derin yapı ve yüzey yapı ilişkisi bağlamında dört temel beceriyi incelediği çalışmasında bu kavramların beceri eğitiminde göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir. Boğumlama, bürün olguları, beden dili, alıcı kelime hazinesi, üretici kelime hazinesi, akıcılık, ön bilgi, yazım ve noktalama, metin türünün seçimi, bağdaşıklık, tutarlılık, kelime tanıma, kelime ayırt etme, edinilmiş bilgi, önvarsayım, sezdirim, eklemleme ve gürültü kavramlarının ana dili eğitimi çerçevesinde temel dil becerilerinin eğitiminde göz önüne alınması, bu hususlarla ilgili uygulama örneklerine ders kitaplarında ve sınıf içindeki çalışmalarda öncelik verilmesi gerekmektedir (Onan, 2015: 110). Bu kavramların Türkçe öğretiminde en basit düzeyde nasıl yer alabileceğine örnek olarak aşağıdaki etkinlik gösterilebilir.

Örnek:

- **Küçük kız ağlıyordu.** (*Derin yapı*)
- **Çocuk yorgundu.** (*Derin yapı*)
- **Çocuk ayıcıkla uyuyordu.** (*Derin yapı*)
- **Annesi çocuğa ayıcığı geçen sene almıştı.** (*Derin yapı*)

Yukarıda verilen tümcelerin anlam içeriklerini bir araya getirerek yeni bir tümce oluşturunuz.

Küçük kız ağladığı sırada yorgun çocuk annesinin geçen sene aldığı ayıcıkla uyuyordu. (*Yüzey Yapı*)

Öğrencilere bir tümceye ait anlamsal yapıların verilip bir tümce oluşturmasını istemek derin yapı ve yüzey yapı kavramlarını göstermektedir. Bu örneğin tam tersi olarak anlamlı ve mantıklı bir tümcenin yani yüzey yapının verilip tümcenin anlamsal yapılarının neler olduğunun sorulması da yine bu kavramları buldurmaya yöneliktir. Özellikle yüzey yapı üzerinden derin yapı çalışması yaptırmak, öğrencilerin okuduklarını ve dinlediklerini ne kadar anladıklarını saptamak açısından önemlidir.

2.5. Dönüşüm (Dönüştürme) Kavramı

Harris'in ortaya koyduğu "dönüşüm" kavramı, Chomsky'de "tümce anlamını değiştirmeden belirli koşullarda derin yapıyı yüzeysel yapıya çevirme kuralları" olarak gösterilir (Aksan, 2007: 135). Kısacası dönüşüm, aynı derin yapının farklı yüzeysel yapılar biçiminde anlatım bulmasıdır. Türkçede dönüşüm, genellikle «*tarafından*» ifadesinin kullanımı ile gerçekleşmektedir. Türkçe dersinde bir tümcenin aynı anlamını veren farklı bir tümce yapısının oluşturulması da dönüşüm kavramına dönük bir çalışmadır.

Örnek:

Ödevlerini yapmayan öğrencileri öğretmen uyardı.

Yukarıdaki tümceyle eş değer anlamda yeni bir tümce üretiniz.

Ödevlerini yapmayan öğrenciler öğretmen tarafından uyarıldı.

2.6. Sözce-tümce Kavramları

Ana dili öğretiminde olsun, yabancı dil öğretiminde olsun, bir dili kullanmak, onu sözcülemeyi edinmek ve/ya da öğrenmek demektir (Kıran, 2016:124). Sözce belli bir bağlamda üretilen ifadeyken tümce sözcülerden soyutlanarak üretilmiş, belli bir bağlamdan bağımsız ele alınan dilbilgisel bütünlüktür. Tümce herhangi bir bağlamdan bağımsız, yalnızca sözcüksel, dil bilgisel ve sözdizimsel bileşenler açısından tanımlanabilen anlam demektir. Sözdizimsel bir bütünlük oluşturan ifadeler herhangi bir bağlamdan bağımsız ele alındığında ortaya çıkan anlam demektir. Sözce anlamı bağlam bağımlıdır. Gönderim bilgisi ve hangi koşullarda geçerli olabileceği bilgisini gerektirir (Emeksiz, 2013: 73-74).

Somutlaştıracak olursak bir Türkçe öğretmenin öğrencilerine “Bugün hava çok sıcak.” tümcesindeki zarf tümlecini hangi öge olduğunu sorması ile yine bir Türkçe öğretmenin sınıfa girdiğinde “Çocuklar bugün hava çok sıcak. Dersi dışarıda yapalım.” demesi karşılaştırıldığında “bugün hava çok sıcak” kullanımları her iki örnekte de farklılık sergilemektedir. Birinci örnekteki kullanım bir bağlamdan bağımsız olduğu için dil bilgisel bir tümce iken; ikinci örnekteki kimin, nerede, kime, ne zaman vb. dediği bilgisi yani bağlam belli olduğu için ikinci kullanım sözcüdir.

Türkçe derslerinde yer alan dil bilgisi öğretiminde verilen tüm örnekler dil bilgisel tümcedir. Öğrencilerin iletişimsel yetisini geliştirmek adına sözce örneklerinin yani sözcüleme durumunun belirtildiği çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Sözcüleme durumunun bilinmesiyle dili öğrenen bireyin, öğrenme ortamında sözcüleme öznesine dönüşmesi söz konusudur. Öğrenen somut ve canlı bir özne olarak yeni bir sözcülemeyle toplumsal ilişki içine girer. Gerçek olmayan ya da olmayacak iletişim durumları yerine, somutlaştırılabilir, yaşamda karşılaşılabilecek sözcüleme durumları yaratılır: tren bileti almak; yol sormak; elektronik posta ile ileti yazmak; SMS iletilerini anlamak ve yazmak; bir kafede hesap istemek; doktordan dışarıdan randevu almak; ders notunu sormak; telefonda banka müşteri hizmetleri ile konuşmak gibi. Kısacası öğrenen, olası sözcüleme durumlarında niyetini nasıl ifade edeceğini, dili nasıl işleme geçireceğini, nasıl konuşucu olacağını öğrenir (Kıran, 2016: 124-125).

2.7. Söz Eylem Kavramı

John Austin tarafından ortaya konup John Searle tarafından geliştirilen Söz Eylem Kuramı, konuşucu ve dinleyicinin davranışlarını etkileyen sözcülerin incelendiği kuramdır. Söz eylem ise söz verme, selamlama, emretme, bilgilendirme, uyarma, tehdit etme, iltifat etme, vs. gibi dil aracılığıyla gerçekleştirilen eylemlere verilen addır (Turan, 2013: 101).

Öğrencilere aşağıda verilen etkinliklere benzer etkinliklerin yapılması söz eylem kullanımına dönük bir uygulamadır.

Örnek:

Türkçe dersine koro çalışmaları sebebiyle geç kalacaksınız. Öğretmeninizden derse geç gelebilmek için nasıl izin istersiniz?

Bu örnekte öğrencinin izin isteme söz eylemi kullanması istenmektedir.

Örnek:

Okulun ilk günü koridorda birbirini tanımayan iki öğrencinin yaptığı diyalogda boş bırakılan yerleri uygun ifadelerle doldurunuz.

A: Merhaba.

B:.....(Merhaba)

A:(Öğretmenler odası nerede?)

B: 3. Katta.

A:.....(Teşekkür ederim.)

B:.....(Önemli değil.)

Bu örnekte de öğrencilerden selamlaşma, bilgi edinme ve teşekkür etme söz eylemlerini kullanmaları beklenmektedir.

3. Sonuç

Aksan (2004)'ın da belirttiği gibi Türkiye'de dil öğretmenlerimizdeki büyük bir eksiklik de genellikle "dilbilim birikiminden" yoksun olmalarıdır. Dilin genel nitelikleri, dili oluşturan dizgeler ve bunların birbirleriyle ilişkileri, dilbilimin temel kavramları, öğretmenlerimizin öğrenimleri sıralarında almaları gereken temel bilgiler arasındadır. Dilin önemi, yapısı, değişik dizgeleri üzerinde, öğrenciye yeterince bilgi verilememektedir. Bu çalışmadaki amaç da, dilbilim kuramlarında yer alan kavramların aslında Türkçe öğretimiyle doğrudan ilişkisinin olduğunu ve bu kavramların Türkçe öğretimi adına da soyut kavramlar olmadığını göstermektir. Bu doğrultuda dilbilimsel kavramların Türkçe öğretiminde nasıl yer aldığına ve alabileceğine somutlaştırılarak değinilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ele alınan dilbilimsel bazı kavramların geleneksel dil bilgisinde karşılığı bulunabilirken bazı kavramların da bulunmamaktadır. Bu doğrultuda ifade edilen kavramları, Türkçe öğretiminde somutlaştırmaya dönük kimi etkinlik örnekleri ve benzerleri mevcut kitaplarda zaten yer almaktayken kimi etkinlik örnekleri ana dili olarak Türkçe ders kitaplarında yer almamaktadır. Yani dilbilimin temelini oluşturan kavramlardan bazıları zaten dilbilgisi öğretiminde örtük de olsa yer almaktadır. Ancak ana dili öğreticileri bu dilbilgisi çalışmalarının dilbilimsel kavramlara dönük olduğunun farkında ve bilincinde değildir. Bu nedenle de yapılan çalışmalar, Türkçe öğretmeni adaylarının dilbilime ilişkin algılarının olumsuz yönde olduğu yönünde sonuçlar içermektedir denilebilir. Türkçe öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının dilbilimsel kavramları somutlaştırabilmeleri ve dilbilime ilişkin algılarını olumlu yönde değiştirebilmeleri adına var olan bilgilerinden hareketle dilbilimsel açıklamalar ve tanımlamalar yapmak, dilbilimin dil öğretimindeki gerekliliğini anlamalarında ve kavramalarında yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada dilbilim kuramlarına dönük sınırlı sayıda kavram üzerinden değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle yabancı dil öğretimine dönük kuramsal çalışmalardan da yararlanması dilbilimsel kavramların Türkçe öğretiminde nasıl yer alabileceğine dair daha fazla somutlaştırma yapılmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmada yer verilen kavramlara dönük etkinlik örnekleri, Türkçe öğretmen adaylarının da somutlaştırmasına yardımcı olması açısından ortaokul öğrencileri düzeyine göre en basit şekilde verilmeye çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar, farklı örneklerle de sezdirme ve öğretme yoluna gidilebilir.

Sonuç olarak Enginarlar (2006)'ın da belirttiği gibi dilbilim, bir dil öğretmenin eğitiminde ve yetişmesinde gerekli olan tek bilim alanı değildir; ama gerekli bilgilerin verildiği bir bilim alanıdır. Bu bağlamda Türkçe öğretmen adaylarına dilbilimin gerekliliğini kavramları adına dilbilimi içeren derslerin çoğaltılması ve dilbilimsel bilgilerin somutlaştırılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

AKSAN, Doğan (1997) *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

AKSAN, Doğan (2004) *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

AKSAN, Doğan (2007) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BÖREKÇİ, Muhsine (2009) "Türk Dili Edebiyatı ve Türkçe Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi Sürecinde Dilbilim ve Türkçe Öğretimi", *Turkish Studies*, S 4/3, s.419-429.

EMEKSİZ, Zeynep Erk (2013). *Genel Dilbilimi II* (ed. Sumru Özsoy ve Zeynep Erk Emeksiz) içinde "Anlambilim: Tümce Anlamı", s. 72-89, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ENGİNARLAR, Hüseyin (2006) *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar* (ed. Ahmet KOCAMAN) içinde "Dilbilim ve Dil Öğretimi", s. 151-160, Ankara: Dil Derneği Yayınları.

GÜNEYLİ, A. & KÜÇÜKAŞAR, A. (2011) "Türkçe öğretmeni adaylarının dilbilim ve dilbilgisi kavramlarına ilişkin algıları", *4th International Turkish Education and Teaching Conference*, 8-9 September, Sakarya University, Sakarya-Turkey.

İMER, Kamile, KOCAMAN, Ahmet, ÖZSOY, A. Sumru (2011) *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

KIRAN, Zeynel (2016) *Dil Bilimleri ve Dil Öğretimi* (ed. Ece Korkut ve İrem Onursal Ayırır) içinde "Yapısalcı Dilbilim ve Dil Öğretimi", s. 19-39, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KIRAN, Zeynel ve Ayşe KIRAN (2006) *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

MEB (2017). *İlköğretim Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara: MEB Yayınları.

ONAN, Bilginer (2009) "Türkçe Dil Yapılarının Ana Dili Eğitimindeki İşlevleriyle İlgili Bazı Tespitler", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 4, ss. 83-92.

ONAN, Bilginer (2012) "Dil Eğitiminin Dil Bilimsel Temelleri: Ferdinand De Saussure'ün Genel Dilbilim Kuramında Dil Eğitimiyle İlgili Bulgular", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), ss. 219-243.

ONAN, Bilginer (2015) "Derin Yapı YüzeY Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması", *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(3), 91-110.

ÖZKAN, Bülent (2012) "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Alan Bilgisi Derslerinin İşlevselliği ile Derslerin İçerik, Materyal ve Teorik-Uygulama Dağılımlarının Yeterliğine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 387-404.

SAUSSURE Ferdinand de (1998) *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yayınları.

TURAN, Ümit Deniz, (2013) *Genel Dilbilimi II* (ed. Sumru Özsoy ve Zeynep Erk Emeksiz) içinde "Edimbilim I", s. 90-115, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

VARDAR, Berke (2002) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.